

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КИЇВЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено комплексному дослідженню міграції сільського населення Київщини. Простежено, як вплинули міграційні процеси на сільське населення Київщини за останні десять років. Дослідження ґрунтується на даних опитування жителів Київської області.

Ключові слова: сільське населення Київщини, міграція, населений пункт.

Однією з важливих ознак розвитку України за останні десятиліття є висока міграційна активність її населення. За даними Першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. 37,2% постійних жителів України один раз протягом життя змінили своє місце проживання, тобто стали мігрантами¹.

Важливою проблемою етнодемографічного розвитку України є міграція сільського населення. Після народжуваності й смертності міграція населення залишається третім чинником, що визначає демографічний стан суспільства, а також значно впливає на перспективи економічного, культурного й соціального розвитку країни.

На сьогодні село залишає переважно молодь та працездатні люди. Цей процес супроводжується збільшенням частки осіб пенсійного віку, зростанням смертності сільського населення, скороченням його народжуваності, зниженням природного приросту.

Міграційні процеси на території України вже давно привертають увагу науковців. Найбільш значний внесок у дослідження міграційних процесів ще за радянських часів зробили: Е. С. Кутаф'єва², В. В. Онікієнко, В. А. Поповкін³, А. Ф. Загробська⁴, В. І. Переведенцев⁵, А. В. Топілін⁶, А. Е. Котляр, В. В. Трубін⁷, І. М. Табориська⁸, Г. С. Вечканов⁹, Л. В. Корель¹⁰, В. М. Моїсеєнко¹¹, Л. Л. Рибаківський¹², А. У. Хомра¹³. З сучасних дослідників до цієї теми зверталися О. А. Малиновська¹⁴, О. В. Позняк¹⁵, В. О. Джаман¹⁶, Е. М. Лібанова¹⁷, С. О. Западнюк¹⁸, В. О. Хвіст¹⁹, І. І. Кукурудза²⁰. Проте чимало аспектів міграційних процесів населення Київщини на сьогодні лишаються мало дослідженими. До того ж, ситуація з міграцією населення залишається дуже динамічною, тому ця тема потребує подальшого комплексного вивчення.

Метою проведеного дослідження є виявлення особливостей та динаміки змін міграційного руху сільського населення Київщини. У ході польових досліджень було опитано 137 мешканців віком від 18 до 55 років десяти сіл Києво-Святошинського р-ну Київської області – Музичі, Лука, Гореничі, Неграші, Княжичі, Личанка, Шпитьки, Петрушки, Горбовичі, Жорнівка. Крім того, були використані дані Головного управління статистики у Київській області.

За роки незалежності у сільських населених пунктах України відбулися значні зміни. Їхня чисельність скоротилась з 28 804 на початок 1990 р. до 28 471 на початок 2010 р., а кількість постійного населення зменшилась з 16 969,3 до 14 438,1 тис. осіб. У 2001 р. – 151, а у 2005 р. – 227 сіл не мали населення, але не були зняті з обліку²¹. Водночас, процес депопуляції охопив не всі регіони України. На Київщині він не відбувається, всі села залишаються густо заселеними. Про чисельність населення Київщини свідчать дані, наведені у табл. 1.

За статистичними даними станом на 1 січня 1996 р. із загальної кількості зайнятих селян, яких налічувалось 1670,5 тис. осіб, кожен четвертий працював за межами свого місця проживання. З них щоденно виїжджали на роботу в міські поселення 1217,5 тис. осіб, тобто кожен п'ятий зайнятий сільський мешканець. Із зменшенням у 1996–2001 рр. на 30,6% чисельності селян, що мали будь-яку роботу, кількість трудових мігрантів скоротилась до 810,5 тис. осіб. На 1 січня 2001 року цей показник дорівнював 2139,3 тис. осіб²².

Чисельність наявного сільського населення Київської області за 2001–2013 рр.
(за даними Головного управління статистики у Київській області)²³.

Динаміка населення Київщини у 2001–2013 рр.	Осіб
05.12.2001	774408
01.01.2003	758878
01.01.2004	742438
01.01.2005	728837
01.01.2006	714110
01.01.2007	700693
01.01.2008	688509
01.01.2009	678110
01.01.2010	669695
01.01.2011	664115
01.01.2012	660431
01.01.2013	657279
01.12.2013	660608

З 2001 по 2005 рр. чисельність працюючих поза межами свого населеного пункту зросла до 1523,8 тис., а їхня частка серед селян, що мають роботу, збільшилась до 40,2%. З них 28,5% працювали у міських поселеннях. З 1 січня 2005 р. кількість сільських населених пунктів, у яких були відсутні суб'єкти господарської діяльності, становила 13 975 або 49,3% загальної кількості усіх населених пунктів у сільській місцевості²⁴. Селяни були змушені шукати роботу або додатковий заробіток поза межами свого постійного місця проживання.

Ця ситуація була обумовлена кризовими явищами в економіці країни. В Україні з початку 1990-х по 2003 рік відбулися суттєві зміни у структурі доходів населення. У цей період зафіксовано значне зменшення частки оплати праці – з 70,7% у 1990 р. до 48,9% у 2000 р. і 55,4% у 2003 р., але водночас зростання виплати пенсій, матеріальної допомоги, стипендій з 15,8% до 22,6% у 2003 р. Щодо інших надходжень, то грошові доходи зросли з 8,1% – у 1990 р., до 20% у – 2003²⁵. При цьому продовжувала зберігатися заборгованість з виплатою заробітної плати. Зменшувалася й чисельність працівників, які вчасно не отримували заробітну плату.

У 2007 р в Україні рівень безробіття складав 6,2%. У різних областях цей показник суттєво відрізнявся. Високий рівень безробіття спостерігався в областях Західної України (Рівненська, Тернопільська, Чернівецька), звідки найбільше громадян виїжджають на заробітки за кордон. З Тернопільщини на заробітки виїхав кожен п'ятий мешканець, а в деяких районах області за кордон подалася понад третина населення²⁶.

Трудова маятникова міграція являє собою територіальне переміщення робочої сили без зміни місця проживання. Маятникова міграція поширена на всій території України. Трудові поїздки здійснюються у міські поселення поряд із зустрічними переміщеннями працездатних осіб у сільську місцевість. Основу сучасної трудової маятничкової міграції в Україні складають трудові поїздки сільського населення в міста. Станом на 1 січня 1991 р., 2165,2 тис., або 28% селян, які мали роботу, працювали поза межами свого населеного пункту. Серед них 21,4% приїжджали щодня на роботу в міста та селища міського типу²⁷.

У маятничкових міграціях бере участь значна частина сільського населення Київщини. Вона задовольняє матеріальні та соціальні потреби, але призводить до погіршення самопочуття робітників. Як повідомляють респонденти, вони щоденно долають 25–30 км лише в одну сторону, що скорочує час для відпочинку та відновлення життєвих сил, виховання дітей, підвищення освітнього та культурного рівня тощо.

Таблиця 2

Порівняльні дані щодо кількості прибулих у сільську місцевість Київської обл. з м. Києва та кількості вибулих із сільської місцевості Київської обл. в м. Київ. (На підставі талонів реєстрації прибуття, вибуття та зняття з реєстрації місця проживання в Україні)²⁸.

Рік	Кількість прибулих у сільську місцевість Київської області з м. Києва	Кількість вибулих з сільської місцевості Київської області до м. Києва	Міграційний приріст або скорочення кількості осіб (-)
2002	2763	4333	-1570
2003	3367	4843	-1476
2004	3317	5395	-2078
2005	2790	5518	-2728
2006	2940	5361	-2421
2007	2451	5035	-2584
2008	3087	4767	-1680
2009	3261	4042	-781
2010	4032	3595	437
2011	4914	3778	1136
2012	4782	3801	981

Треба зазначити, що сільське населення мало бере участь у міжнародній міграції. За даними Держкомстату України, у 2008 р. 96–98% кількості сільського населення, що прибуло та вибуло, припадало на внутрішню міграцію у межах України і тільки 2–4% – на зовнішню (міжнародну)²⁹.

Приблизно половина опитаних осіб (65 з 137, з них 38 чоловіків та 27 жінок) працездатного віку на запитання «Чи готові Ви до зміни місця проживання в межах України?» відповіли, що за можливості вони змінили б місце проживання на деякий час або, можливо, назавжди. Цікаво, що схильність до міграції пропорційно залежить від рівня освіти респондентів.

За даними проведеного дослідження було з'ясовано, що найбільше прагнуть залишити своє рідне село молоді жінки. Серед опитаних 137 осіб було 48 жінок віком до 30 років. Вони змінювали місце проживання з метою продовження освіти, заміжжя або пошуку кращого працевлаштування. Це підтверджено опитуванням, проведеним серед жителів сільської місцевості на Київщині. Головною причиною, за якої молодь готова залишити рідне село, є пошук роботи.

Найвища міграційна активність спостерігається серед осіб (58,2% від загальної їх кількості), які одружені. Серед трудових мігрантів спостерігається досить високий освітній рівень. У той час, коли в Україні 13,9% осіб серед усього населення мають повну вищу освіту, серед трудових мігрантів цей показник значно вищий – 18,8%³⁰.

Переважну більшість мігрантів становлять особи від 20–44 років. Серед довгострокових трудових мігрантів спостерігаються особи віком 30–34 роки, які становлять 18,3%. Щодо короткострокових трудових мігрантів, то вони дещо молодшого віку – 25–29 років, їх 20,1%. У гендерній структурі серед трудових мігрантів переважають чоловіки. У довгострокових трудових мігрантів частка чоловіків становить 63%, а частка жінок – 37%. Серед короткострокових – чоловіків 76,4%, а жінок – 23,6%³¹.

На запитання «Чи бажаєте Ви тимчасово виїхати за кордон з метою навчання або роботи?» відповіло 85 осіб. З них 28 осіб мають намір виїхати за кордон. Один із способів вирішення проблем, які виникають у зв'язку з безробіттям, молодь вбачає у працевлаштуванні за кор-

доном або переїзді на постійне місце проживання в інші країни, де, на їхню думку, соціально-економічна ситуація є стабільною. Перевагу надають варіанту тимчасового працевлаштування за кордоном, хоча основна група людей не хотіла б залишити село.

Таблиця 3

Порівняльні дані щодо кількості прибулих у сільську місцевість Київської обл. з-поза меж України та кількості вибулих із сільської місцевості Київської обл. за межі України. (На підставі талонів реєстрації прибуття, вибуття та зняття з реєстрації місця проживання в Україні)³².

Рік	Кількість прибулих у сільську місцевість Київської області з поза меж України	Кількість вибулих із сільської місцевості Київської області за межі України	Міграційний приріст або скорочення кількості осіб (-)
2002	226	204	22
2003	241	171	70
2004	203	127	76
2005	261	84	177
2006	306	77	229
2007	248	73	175
2008	315	73	242
2009	212	41	171
2010	281	43	238
2011	529	53	476
2012	886	163	723

В українському селі відбувся процес реформування економічних відносин, пов'язаний із проведенням земельної реформи, що передбачає безкоштовну передачу землі у власність людям, які на ній працюють. За даними Держкомзему України на 1 січня 2003 р. 70% усіх сільськогосподарських земель було передано у безкоштовну приватну власність. Середній розмір земельної ділянки (паю) в Україні у 2004 р. становив 4 га і коливався від 1,1 га в Івано-Франківській області до 8 га в Луганській області³³.

У сільського населення України з'явилося додаткове джерело доходів – передача в оренду земельних та майнових паїв. Важливу роль у міграційних процесах на Київщині відіграли зміни та реформи в сільському господарстві, а саме розпаювання земель у колгоспах. Селяни отримали земельні паї та земельні ділянки під забудову.

За результатами польових досліджень та опитування населення в селах на Київщині встановлено, що селяни отримали наділи землі від 8–10 соток до 2 га. Це значною мірою залежало від близькості розташування земельних ділянок до міста Києва. Наділи отримували всі, хто працював на той час у сільському господарстві, та навіть пенсіонери, які пішли на пенсію з колгоспу. Були родини, в яких у колгоспі працювали декілька осіб. Кожен отримав земельну ділянку або пай. Швидкими темпами проводилась приватизація земель.

З метою аналізу змін, які сталися після проведення земельної реформи, було здійснено опитування сільських жителів Київщини. Було поставлено низку запитань, серед яких і такі, що стосуються процесів міграції. Відповіді на запитання «Як Ви ставитеся до передачі в приватну власність земельної ділянки або паю?» засвідчили, що 97% селянських родин Київщини відчули значні зміни, які принесла земельна реформа. Для селян з'явилась можливість покращити своє матеріальне становище шляхом продажу земельних ділянок під забудову. Для багатьох сімей через продаж земельних ділянок у молоді з'явилась можливість віддати своїх дітей на навчання на контрактній основі у вищих навчальних закладах.

Продаж земельних ділянок відкрив можливість для відтоку частини міського населення у сільську місцевість. Саме на Київщині у 2004–2008 рр. сільські мешканці продали найбільше земельних ділянок³⁴. Кияни та бажаючі з інших областей, особливо з Луганської, Донецької, купували земельні ділянки під забудову. Активно здійснювалось будівництво сучасних багатопверхових комфортабельних будинків, споруджувались котеджні містечка.

За рівнем оплати праці працівники сільського господарства посідають одне з останніх місць серед працівників інших галузей. В сільському господарстві у 2002 р. середньомісячна оплата була в 2,7 разів нижчою, ніж у промисловості³⁵.

Рівень життя українського населення має тенденцію до поліпшення. Середньомісячна заробітна плата найманого працівника у Київській області в 2012 р. складала 3157 грн., а у Києво-Святошинському районі – 3187 грн.³⁶

Результати проведеного нами дослідження показали, що міграційні процеси на Київщині суттєво відрізняються від інших областей України. Важливою відмінністю є переважання тимчасової маятникової міграції над постійною. Через це сільське населення Київщини скорочується значно повільнішими темпами, аніж в цілому по Україні.

Друга відмінність міграційних процесів Київщини пов'язана з тим, що питання працевлаштування у Київській області вирішуються за рахунок відкриття нових підприємств у передмісті Києва. За межу міста винесені промислові склади, оптові бази, бензоколонки тощо. Це дає додаткові можливості молоді та працездатному населенню села влаштуватись на роботу. Цьому сприяє і добре розвинене транспортне сполучення.

Третьою характерною ознакою міграційних процесів Київщини є вплив у сільську місцевість міського населення, що пояснюється особливим попитом на землі довкола столиці. Це позначилось і на доходах сільського населення, яке переважно або продало свої земельні ділянки або віддало їх в оренду. Наслідком цього стали зміни у характері ведення господарства: зменшилися площі власних земельних ділянок, зменшилася кількість поголів'я худоби.

¹ Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. / За ред. О. В. Позняка. – Умань, 2007. – С. 59.

² Кутафьева Э. и др. Миграция сельского населения. – М., 1971. – 348 с.

³ Оникиенко В. В., Поповкин В. А. Комплексное исследование миграционных процессов. – М., 1973. – 159 с.

⁴ Загробская А. Ф. Организованные переселения в системе миграции населения УССР. – К., 1974. – 120 с.

⁵ Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. – М., 1975. – 231 с.

⁶ Топилин А. В. Территориальное перераспределение трудовых ресурсов в СССР. – М., 1975. – 156 с.

⁷ Котляр А. Э., Трубин В. В. Проблемы регулирования перераспределения рабочей силы. – М., 1978. – 167 с.

⁸ Таборисская И.М. Маятниковая миграция населения: теория, методология, практика. – М., 1979. – 186 с.

⁹ Вечканов Г. С. Миграция трудовых ресурсов в СССР. Политико-экономический аспект. – Л., 1981. – 143 с.

¹⁰ Корель Л. В. Перемещение населения между городом и селом в условиях урбанизации. – Новосибирск, 1982. – 190 с.

¹¹ Моисеенко В. М. Территориальное движение населения. Характеристика и проблемы управления. – М., 1985. – 118 с.

¹² Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. – М., 1987. – 199 с.

¹³ Хомра А. У. Воспроизводство населения (территориально-организационный аспект). – К., 1990. – 172 с.

¹⁴ Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. – К., 1997. – 69 с.

¹⁵ Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. / За ред. О. В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.

¹⁶ Джаман В. О., Костащук І. І. Національна структура населення етноконтактних зон. – Чернівці, 2009. – 288 с.

- ¹⁷ Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків. / За ред. Е. М. Лібанової. – К., 2010. – 496 с.
- ¹⁸ Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку. / Наук. ред. Руденко Л. Г. – К., 2011 – 240 с.
- ¹⁹ Хвіст В. О. Демографічні зміни у складі населення незалежної України. – К.-Ніжин, 2011. – 207 с.
- ²⁰ Кукурудза І. І., Ромашенко Т. І. Україна у світових процесах трудової міграції. – Черкаси, 2012. – 252 с.
- ²¹ Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. – К., 2006. – С.13.
- ²² Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. – К., 1992. – С. 43.
- ²³ За даними Головного управління статистики у Київській області.
- ²⁴ Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. – К., 2006. – С. 45–47.
- ²⁵ Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К., 2004. – С. 443.
- ²⁶ Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі. – Херсон, 2011. – С. 39.
- ²⁷ Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х тт. Т. 1. Аналітичні матеріали. / За ред. В. Ворони, М. Шульги, Є. Головахи – К., 2011. – С. 112.
- ²⁸ За даними запиту Головного управління статистики у Київській області.
- ²⁹ Доценко А. І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. – К., 2010. – С. 189.
- ³⁰ Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі. – Херсон, 2011. – С. 40.
- ³¹ Там само.
- ³² За даними запиту Головного управління статистики у Київській області.
- ³³ Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – К., 2005. – С. 304.
- ³⁴ Швидкий Василь Петрович (1973 р. н.) – канд. на посаду Голови Музичанської сільської ради (2004 р.)
- ³⁵ Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – К., 2005 – С. 305.
- ³⁶ Статистичний щорічник Київської області за 2012 р. – К., 2013. – С. 325.

Статья посвящена комплексному исследованию населения сельской местности Киевской области. Прослежено, как подействовали миграционные процессы на сельское население Киевской области за последние 10 лет. Исследование базируется на данных опроса населения Киевской области.

Ключевые слова: сельское население Киевской области, миграция, населенный пункт.

The article deals with a complex research of rural population of Kyiv region. It traces how migratory processes affected rural population of Kyiv region during last 10 years. The research is based on data from interviews of people in Kyiv region.

Keywords: rural population of Kyiv region, migration, settlement.